

نقش کتابدار در فرایند طراحی ساختمان کتابخانه

نوشته ویم آر. رینز^۱

ترجمه حسین مختاری معمار^۲

چکیده: اگر در گذشته تنها آرشیوتکنها ساختمان کتابخانه را طراحی و اجرا می‌کردند امروزه عوامل مختلفی در این امر شرکت فعال دارند. این مقاله بعضی از ابعاد کلیدی در طراحی ساختمان کتابخانه را از دید کتابدار تعیین و توصیف می‌کند و ضمن تأکید بر کار گروهی در طراحی و احداث ساختمان، عوامل مؤثر در این کار را برمی‌شمارد. همچنین، مقاله حاضر با بیان وظایف کتابدار به اهمیت نقش او در ایجاد هماهنگی و رهبری اعضای "تیم ساختمان" تأکید می‌ورزد.

مقدمه

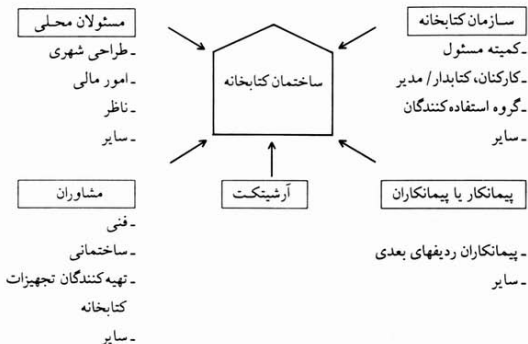
یکی از عمده‌ترین اهداف این مقاله تعیین و توصیف بعضی از ابعاد کلیدی طراحی ساختمان کتابخانه از دید کتابدار است. برای آموزش طراحی کتابخانه به کتابداران شاید بهترین راه این باشد که فرایند طراحی کتابخانه مرکزی جدید شهر لاهه را پیگیری کنیم و ملاحظاتی اساسی و بیشتر فرضی درباره نقش کتابدار در فرایند پیچیده طراحی ساختمان کتابخانه را شرح دهیم.

رشد و توسعه خدمات کتابخانه در سی سال اخیر موجب افزایش چشمگیر تعداد ساختمانها یا تجدید بنای ساختمانهای موجود شده است. همه این ساختمانها توسط آرشیوتکنها طراحی شده است و هر چه از نظر زمانی به عقب برگردیم به این حقیقت می‌رسیم که مسئولیت

1. Wim R. Renes. "The Role of the Librarian in the Planning process of Library Buildings" in: *Library Buildings: Preparations for Planning*; Proceedings of the Seminar held in Aberystwyth, August 10 - 14, 1987, PP. 29 - 48.

۲. عضو هیئت علمی دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تهران

کلیتاً مراحل طراحی و احداث ساختمان کتابخانه‌ها با آرشیوتکنها بوده است. امروزه تعداد قابل توجهی از افراد یا نهادهایی که به نحوی در پروژه طراحی و احداث ساختمان جدید کتابخانه مؤثر هستند به طور فعالانه در این امر شرکت می‌کنند. این نهادها در شکل ۱ آمده است.

شکل ۱. دست‌اندرکاران طراحی و ساخت کتابخانه

۱. مسئولان محلی. این افراد ممکن است تأمین‌کنندگان بودجه ساختمان کتابخانه، افراد، یا سازمانهایی باشند که مقررات متعدّد ساختمان‌سازی و توسعه شهری را تدوین و تصویب می‌کنند؛ ممکن است مدیران یا مسئولان امور مالی نیز در این امر دخیل باشند.
۲. آرشیوتکت که در اصل، طراح ساختمان نیز هست.
۳. پیمانکار و پیمانکاران ردیفهای بعدی^۱ که پروژه ساختمان را اجرا خواهند کرد.
۴. مشاوران و مستشاران فنی، ساختمانی، و مسائل فنی کتابخانه.

۱. منظور از پیمانکاران ردیفهای بعدی پیمانکارانی هستند که بخشی از کار را طبق قرارداد از پیمانکار اصلی تحویل می‌گیرند و انجام می‌دهند. - مترجم.

۵. و سرانجام، سازمان کتابخانه و کمیته یا مدیر مسئول به عنوان مشاوره‌دهندگان^۱ بالقوه که گاهی هم با حضور گروه استفاده‌کنندگان تکمیل خواهد شد. به ترتیب فوق شاید فرایند احداث ساختمان پیچیده‌تر شود. ولی به طور قطع شرکت و ارتباط عمیق، به جا، و به هنگام همه عوامل فوق در پروژه، طراحی آن را آسانتر و قابل کنترل‌تر می‌سازد.

ضرورت کار گروهی در طراحی ساختمان کتابخانه

«احداث ساختمان جدید کتابخانه نمی‌تواند کار یک فرد یا مؤسسه باشد. این کار مستلزم همکاری گروهی کامل است که هریک از اعضای آن به سهم خود کمکهای لازم را خواهد کرد»^(۱). از سوی دیگر، ساختمان و تجهیز کتابخانه انحصاراً در اختیار متخصصان خاصی مثل آرشیست، پیمانکار و مشاوران و مستشاران فنی و ساختمانی نیست. بلکه در عمل همه کارکنان هر نوع کتابخانه‌ای در این کار شرکت خواهند داشت. این همکاری همان قدر که در طراحی یک کتابخانه اصلی بزرگ لازم است، در مورد طراحی یک کتابخانه کوچک و شعبه هم ضرورت دارد. همچنین نباید فراموش کرد که ما به گونه روزافزونی با گسترش و نوسازی کتابخانه‌هایی درگیر هستیم که سالهای متمادی با کمبود جا و انبوه وسایل و تجهیزات و منابع مواجه بوده‌اند. عواملی وجود دارد که فرایند طراحی و ساخت کتابخانه را برای بسیاری از مردم و حتی برای کتابداران کاملاً پیچیده و مبهم نشان می‌دهد. برای مثال، هر چه تعداد اعضای شرکت‌کننده در فرایند طراحی بیشتر باشد جمع‌بندی نظرات آنان و دستیابی به تصمیم واحد مشکل خواهد بود؛ همچنین است زمان طولانی تدارک برای ساخت نهایی؛ و طراحی دراز مدت که مطالعات اولیه و بحث و بررسی‌های طولانی‌تری را طلب می‌کند (شکل ۲). چهار عضو از پنج عضو شرکت‌کننده در فرایند طراحی و ساخت کتابخانه، یعنی:

- مسئولان محلی؛

- آرشیست، مشاور کتابخانه؛

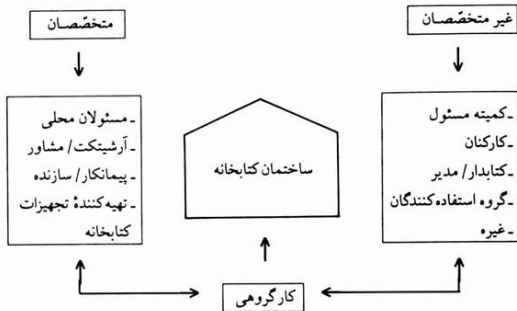
- پیمانکار و سازنده؛

- تهیه‌کننده وسایل و تجهیزات کتابخانه؛

در حوزه کار خود متخصص هستند.

از مشاوره‌دهندگان، افراد کمیته مسئول، و کارکنان کتابخانه که به منزله افراد کاملاً

غیرمتخصص در امر ساختمان هستند اغلب انتظار می‌رود در جلسات، بحثها، و تمام جنبه‌های پروژه شرکت کرده و به همان اندازه که متخصصان در زمینه‌های مختلف تخصصی خود شرکت می‌کنند بتوانند گروه را همراهی کنند.

شکل ۲. رهیافت گروهی

برای کسی که متخصص نباشد به هیچ‌وجه آسان نیست که تصویری کلی از تمام جنبه‌های احداث و تجهیز ساختمان در ذهن داشته باشد، همه مسائل مالی مربوطه را درک کند، از تمام مراحل انجام کار اداری که بسیار هم وقت‌گیر است سر دربی‌آورد، و الی آخر. در این گونه موارد لازم است که برای شکل‌گیری کتابخانه‌ای با عملکرد مطلوب، در کمیته ساختمان کتابخانه به صورت گروهی کار و فعالیت شود.

همچنین، به نظر من، لازم خواهد بود همه کسانی که به نحوی با این امر درگیر هستند خود را با تمام جنبه‌های فرایند طراحی و ساخت آشنا سازند. بدیهی است که این امر وقت زیادی می‌طلبد. حتی بیش از آن لازم است فرد علاقه‌صادقانه خود را به درک زبان، روشها کار و همچنین درک مسائل و مشکلات کلیه شرکت‌کنندگان در کمیته نشان دهد. همه خواستها، آرزوها، و ویژگیهای مورد نظر مشاوره‌دهندگان باید در خلاصه پرونده یک آرشیستکت خوب درج شده و به وضوح به سایر اعضای شرکت‌کننده در کمیته منتقل شود. برای اخذ نتیجه‌ای مطلوب،

وجود همکاری تنگاتنگ همراه با آگاهی از وظایف ویژه افراد عضو در فرایند طراحی و ساخت غیرقابل اجتناب است.

به نظر من، مهمترین وظیفه‌ای که کتابدار در این میان به عهده خواهد داشت این است که بین گروه ساختمان از یک سو و سازمان کتابخانه با همه مسائل گوناگونش از سوی دیگر، نقش رابط را ایفا کند.

با گسترش فرضیه‌های سازمانی که بیشتر در جهت مدیریتهای هم‌سطح (افقی) انجام می‌گیرد، امکان مدیریت بهتر طراحی و ساختمان، در قالب پروژه سازمانی به وجود آمده است. در صنعت ساختمان‌سازی، این تمایل در قالب اشکال موقت همکاری میان مشاوره‌دهنده، آرشیوتکت، و تمام بخشهای اجرایی از جمله مؤسسه تهیه‌کننده تجهیزات شکل گرفته است که در اصطلاح به "گروه ساختمان" معروف است. این واقعیت که فرایند ساخت موقت و یک‌بار برای همیشه است تنها جنبه‌ای از اهمیت اساسی آن برای سازمان مربوط است؛ و همین عامل همراه با پیچیدگی کل فرایند ساخت که شکل‌گیری کتابخانه را که انعکاسی از کیفیت، هزینه، دوام، و عملکرد است امکان‌پذیر می‌سازد و انتظارات فراوانی از همه اعضای شرکت‌کننده در گروه ساخت را طلب می‌کند. کنترل فرایند ساخت شرط قطعی برای موفقیت آن است.

در بحث طراحی ساختمان جدید کتابخانه، کتابدار باید چند مطلب و موضوع دیگر را نیز مورد توجه قرار دهد. مفهوم "طراحی" در ارتباط با پاسخ به سؤالات زیر باید تعریف شود:

- اهدافی که سازمان مادر در مورد ساختمان جدید کتابخانه در نظر دارد کدام است؟

- چه راههایی برای تحقق این اهداف در پیش پای ما در مقام یک سازمان وجود دارد؟

- چه ابزار و وسایلی برای تحقق ساختمان جدید کتابخانه در دسترس ماست یا می‌توانیم در

دسترس داشته باشیم؟

- برای تحقق اهداف چه اولویتهایی باید قائل شویم؟

احداث ساختمان جدید برای کتابخانه‌ها به معنی توجه بیشتر به برنامه‌ها و سیاستهای درازمدت آن است. تقریباً تمام زمینه‌ها در سیاست و تاکتیکهای کتابخانه به طراحی، اجرا، و اصلاحات کوتاه مدت نیازمند است، به جز سیاست ساختمان‌سازی. همه زمینه‌ها به غیر از ساختمان‌سازی برای کتابخانه را می‌توان کم و بیش بنا به شرایط یا افکار و عقاید حاکم تغییر داد. ولی در مورد ساختمان که باید برنامه اقتصادی آن را برای چهل سال یا بیشتر در نظر گرفت چنین نیست. گذشته از آن، نتایج این نوع طراحی در معرض دید است و لذا دیگران از جمله عامه مردم، سیاستمداران، و همکاران به فوریت درباره آن اظهار نظر کرده و زبان به انتقاد خواهند گشود، زیرا هر اشتباهی هر چند کوچک در انتخاب تیرآهن، سنگ، چوب، و سایر مواد و مصالح

برای همیشه منعکس خواهد ماند.

مفهوم "طراحی" می‌تواند در موارد زیر بیشتر و بهتر بیان شود:

- طراحی خود ساختمان که فرایندی کم و بیش عملکردی و فنی است. این طراحی همان چیزهایی است که ما می‌خواهیم در ساختمان صورت تحقق پیدا کند.

- طراحی اجتماعی. پیامدهای طراحی برای افرادی که در کتابخانه کار خواهند کرد یا افرادی که برای استفاده از آن خواهند آمد چه خواهد بود؟

- طراحی سازمان داخلی کتابخانه. ما چگونه مواد و منابع گوناگون کتابخانه را برای عامه مردم ارائه می‌کنیم؟ ساعات کار و باز بودن کتابخانه چه ساعتی خواهد بود؟ و...؟

در توجه به همه این جنبه‌ها، کتابدار نقش بسیار مهمی دارد، زیرا هر ساختمان جدید کتابخانه اغلب به معنی فرایندی از تغییرات شدید برای سازمان، برای کسانی که کارشان را در آنجا انجام می‌دهند و برای کسانی خواهد بود که از آن دیدن می‌کنند؛ تغییراتی که نتایج آن در نحوه انجام کارها، در کارکنان، و مراجعه‌کنندگان در درازمدت انعکاس پیدا خواهد کرد. ساختمان جدید همچنین در نحوه کار افراد با یکدیگر و نیز نحوه ارتباط کارکنان و مراجعان تأثیر خواهد گذاشت.

کتابدار بر اساس قضاوت و دانش حرفه‌ای خود لازم است این جنبه از فرایند پیچیده طراحی را در کتابخانه خود بررسی، نظارت، هدایت، و کنترل کند. در نتیجه، او گروهی با انگیزه از کارکنان را خواهد داشت که حمایت، پشتیبانی، درک، و تفاهم به فرایند طراحی خواهند بخشید. این امر مستلزم تفویض مسئولیت در زمینه‌های معین است. به عبارت دیگر، اقدامات و تصمیمات کتابدار باید با چارچوب مناسب طراحی، سازماندهی، رهبری، و کنترل پیوند خورده باشد (شکل ۳).

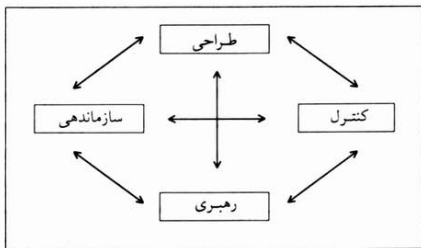
- طراحی مشتمل بر کار کتابدار در ارتباط با تهیه خلاصه پرونده‌ای خوب برای آرشیوکتک بر اساس اهداف کتابخانه است.

- سازماندهی شامل فعالیتهای کتابدار در ارتباط با گردآوری، طبقه (دسته) بندی و مرتبط ساختن کلیه داده‌های ضروری و در دسترس به نحوی که اهداف از قبل تعیین شده به بهترین صورت و با حداکثر میزان کارایی و صرفه‌جویی تحقق پذیرد.

- رهبری شامل همه امور است که کتابدار برای برانگیختن، تشویق، و الهام‌بخشی کارکنان خود، هیئت حاکمه، مسئولان محلی و همه کسان دیگر انجام می‌دهد تا هدف، یعنی ساختمان جدید کتابخانه به بهترین نحو ممکن صورت تحقق پذیرد.

- کنترل، عبارت است از هر آنچه کتابدار انجام می‌دهد تا معلوم شود آیا رهبریت و

استعدادهای سازمانی او نتایج مطلوب را به دست می‌دهد یا نه. اگر اهداف به تحقق نمی‌رسند کتابدار یک بار دیگر همه وضعیت و شرایط را مورد بررسی و قضاوت قرار داده و آن را مجدداً تنظیم خواهد کرد. به نظر من، وی نباید اهدافش را تغییر دهد.

خلاصه پرونده

شکل ۳. وظیفه کتابدار

به عبارت ساده‌تر، آنچه مورد نظر است عمل و تصمیم‌گیری است که به سوی اهدافی دقیقاً تعریف شده جهت‌گیری شده باشد. اهداف مورد نظر در این موقعیت تهیه خلاصه‌ای دقیق برای آرشیتکت است تا او بتواند از میان تعدادی گزینه و بر اساس تجربیات، بررسیها و تحلیلها، روش کاری را انتخاب کند که بیشترین بخت موفقیت را به همراه داشته باشد. اختیار، مسئولیت، و جوابگویی - که سه جنبه از رهبری صحیح هستند - اهمیت خاص خود را در تصمیمات خط‌مشی نشان می‌دهند. کتابدار ضمن مشورت با کارکنان خود باید یقین کند که چه چیزی قرار است انجام شود، چه کسی آن را انجام خواهد داد، چه وقت، کجا، و به چه طریقی انجام خواهد شد. از این رو، آزار دهنده‌ترین اظهارنظر در ارتباط با کل برنامه‌ریزی و ساختمان کتابخانه که بعدها درباره کتابدار انجام خواهد شد این نیست که او این یا آن اشتباه را مرتکب گردیده یا موفق

نشده، بلکه گفته خواهد شد که نمی دانست چه می خواهد.

وظایف کتابدار

یکی از کلیدی ترین عوامل در فرایند طراحی و ساخت، همان گونه که قبلاً نیز گفته شده کار گروهی است. در واقع در هر پروژه ای دو گروه وجود دارد که به صورت جداگانه همکاری خواهند کرد.

برای گروه ساختمان که شامل نمایندگان از جانب مسئولان محلی، آرشیستک، پیمانکار، مشاور فنی، نمایندگانی از تهیه و توزیع کنندگان لوازم و تجهیزات کتابخانه، و سازمان کتابخانه است این مفاهیم را هم باید اضافه کرد که:

- مشاوره دهنده با سازمان کتابخانه از نزدیک درگیر کل کار طراحی کتابخانه باشد؛

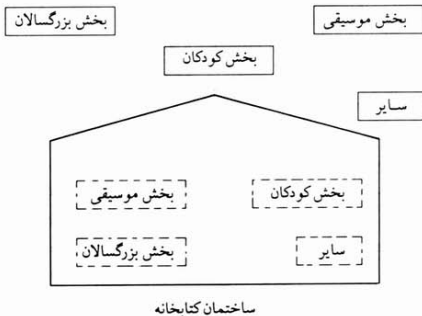
- آرشیستک و سایر مشاوران از موقعیت یکسانی برخوردار باشند؛

- مقامات اجرایی در فرایند طراحی شرکت کنند.

- برای کتابخانه، همکاری یا گروه همکاری معنی دیگری دارد و آن تشکیل مجتمع تعاونی

موقت برای خود آن است. در سازمان کتابخانه طراحی در هر سطح سلسله مراتبی و در هر بخشی که قرار است جایی در ساختمان جدید داشته باشد انجام می گیرد. طرز عملکرد بخشهای مختلف در جای جدید فضاهای خاص و جداگانه ای برای هر یک از آنها را مطرح می سازد؛ تقاضاهایی که به هیچ وجه هماهنگ و شبیه به یکدیگر نیستند. بنابراین، خلاصه پرونده آرشیستک خط مشی بی است که باید به خوبی به وسیله گروه کتابخانه تعیین شده باشد. در این گروه نمایندگانی از بخشهای مختلف کتابخانه شرکت دارند. در عمل، خلاصه پرونده آرشیستک ترکیبی منطقی از طرحهای بخشهای مختلف کتابخانه خواهد بود. در خلاصه پرونده آرشیستک طرحهای مختلف بخشها هماهنگ شده؛ اهداف جنبی بخشهای مربوط کاملاً بیان گردیده و با یکدیگر هماهنگ می شود؛ و خطوط اصلی اهداف کتابخانه در ارتباط با احداث ساختمان جدید تعیین می گردد. نقش کتابدار در این مراحل، نقش هماهنگ کننده، الهام بخش، و به طور خلاصه رهبری است. وظیفه کتابدار ادغام بخشها در یک ساختمان مشترک است، بخشهایی که سعی دارند خود را از نظر فعالیتها، خدمات، و غیره جدا از بقیه به جامعه و به مراجع کنندگان معرفی کنند. در این ادغام موجودیت و شخصیت مورد نظر بخشها را نباید ناچیز شمرد، بلکه باید کوشید که آنها برای دستیابی به نتایجی بهتر، از پیش تشویق شوند (شکل ۴).

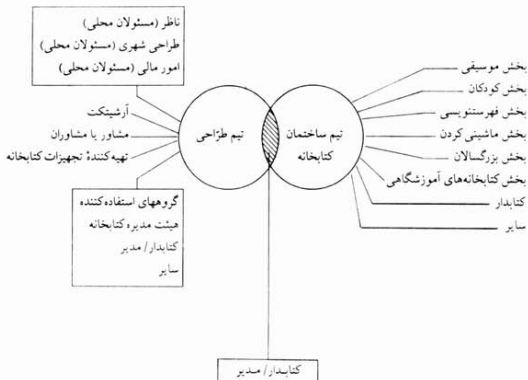

شکل ۴. شکل‌گیری ساختمان کتابخانه

کتابدار، هم شرکت‌کننده و هم رئیس گروه ساختمان و هم رئیس گروه همکاری کتابخانه است. از این نظر، او قادر است آنچه را که در هر دو گروه مطرح می‌شود درک و جمع‌بندی کند. این سمت و مقام منحصر به فرد است که از کتابدار توانایی، قابلیت و درک می‌طلبد؛ مقامی که کتابدار را قادر می‌سازد تفاوتها و تداخلهای فرایند طراحی را مشاهده و تصمیم‌گیری کند. وی باید در زمان صحیح و به طرز شایسته ارتباطهای صحیح برقرار کند به گونه‌ای که همه چیز به فرایند مطلوب طراحی ختم شود (شکل ۵).

این هر دو گروه که کم و بیش جداگانه عمل می‌کنند می‌توانند به کمک گروهی که کتابدار در آن نقش دارد کارها را در تمام مراحل تهیه مقدمات، تکمیل و اتمام دنبال کنند و امور را در مجرای صحیح و روان فرایند طراحی قرار دهند.

شکل ۵. ارتباط کتابدار با گروهها

نتیجه

۱. کمک و همکاری قابل توجه کتابدار در فرایند طراحی مستلزم بیشترین مقدار تلاش، ابتکار، و خلاقیت بوده و شامل جریان دائمی اطلاعات از سازمان کتابخانه به مسئولان تصمیم گیری است و برعکس.

۲. اطلاعات مورد نظر که بر دانش و تجربیات کتابدار و همه کسانی که در طراحی شرکت دارند (آرشیستکت، مسئولان محلی، مشاوران کتابخانه، پیمانکاران، تهیه و توزیع کننده تجهیزات کتابخانه، و غیره) مبتنی است باید کارآمد، صریح و از نظر شکل و محتوی یک دست و منسجم باشد. خلاصه پرونده آرشیستکت در اینجا حیاتی است.

۳. کتابدار باید جرأت تصمیم گیری داشته باشد و این مشکلترین کار او در کل جریان طراحی است، به طوری که تصمیم گیری او باید هم به نفع کتابخانه و هم به نفع مسئولان تصمیم گیری

باشد. حتی اگر امکان اشتباه وجود داشته باشد و امکان هیچ‌گونه موفقیتی هم موجود نباشد کتابدار باید تصمیم‌گیری کند، زیرا در نهایت، تنها از این طریق است که می‌توان اصلاحات لازم را انجام داد.

۴. یک کتابخانه برجسته و قابل انعطاف که در آن از تمام فضاها به خوبی استفاده شده باشد، همراه با ابتکارات و ابداعات آرشیتکت از یک سو و بیشترین استفاده از سوی عموم مردم از سوی دیگر، می‌تواند به مجموعه بناهای شهری سرزندگی و شور ببخشد. ■

مآخذ:

1. Thompson, G. *Planning and design of Library buildings*. 2nd ed. London: Architectural Press, 1977. p. 19.